

DE MENSELIJKE DIMENSIE EN REHUMANISERING VAN DE PSYCHOTHERAPIE

Bulletin Logotherapie en Existentiële Analyse Jaargang 9/3
Oktober 1999

DRS. PIETER HOEKSTRA

Het dimensionele onderscheid tussen mens en dier

De menselijke dimensie wordt tot uitdrukking gebracht in de stellingname van Descartes (1596-1650): "Cogito ergo sum", ik denk, dus ik besta, of: ik ben mijzelf bewust, derhalve besta ik.¹ Op deze spreuk zijn verschillende varianten mogelijk. Vanuit een existentialistische visie is deze stelling nog aan te scherpen tot: "Ik kies, dus ik ben".² Tegelijkertijd is dit toch weer te versmald. Ik zou, met Martin Buber in gedachten, de volgende toespitsing willen maken: Ik ben, als ik "ik" kan zeggen - en zonder de ander - jij of Gij - is er geen "ik", want niemand heeft ooit 'jij' gezegd tegen mij, waardoor ik mijzelf moest onderscheiden en afscheiden van de ander. In de ontwikkeling van de kinderlijke, dus menselijke psyche zien we dit in de jongste fase terug. Als dit onderscheid zich niet ontwikkeld zal de mens terechtkomen in een psychotische, schizoïde of autistische staat.³ Op z'n best ontwikkelt het zich tot symbiotische relaties in het leven.

Toch gaat deze ontwikkeling-psychologische benadering voor Frankl in eerste instantie te ver. De vragen naar het bewustzijn - oftewel het 'Cogito' - zijn nog voorbarig. Aan het slot zullen we hierop kort terugkomen.

Toch kan ik vanuit de cognitieve benadering, zoals Descartes die inzet, naar een existentiële visie de gedachtesprong naar Viktor E. Frankl maken, om zo nader uit te werken welke stellingname voortvloeit uit zijn antropologie. Daarmee dient eerst het onderscheid benoemd te worden

¹ C.A. van Peursen: Wegwijs in de wijsbegeerte, Amsterdam/Brussel 1980, p.55

² P.T. Raju: Oosterse en westerse wijsbegeerte, Utrecht 1966, p.106

³ Lawrence E. Hedges spreekt over de 'organizing experience' en geeft een van zijn boeken de titel 'The lost mother of infancy', North Vale, New Jersey / London 1994

tussen mens en dier - tussen 'hominis' en 'animalis', met de aantekening dat het menselijke het dierlijke, oftewel het humane het sub-humane niet uitsluit, maar insluit. Verderop wordt dat nader toegelicht. Hier kan nog toegevoegd worden dat het Latijnse 'anima' beide - mens en dier - weer verbindt in de basale levensfuncties. In de betekenissen als 'wind', 'adem', 'ziel', 'het leven' of het bloed als levensdrager, komen we in het begrip 'Anima' een aantal facetten tegen, die ook in het Hebreeuwse xwr (ruach) met een zelfde lading voorkomen. Voor een goed verstaan van Frankl's denkkader kunnen we niet om de taal van TeNaCH en Talmoed heen. Een verbinding met het 'animus-anima'-begrip van C.G. Jung kan beter achterwege blijven.

Reductie, de-humanisering en de humaniteit

Frankl stelt dat er het nodige veranderd is in de mensbeschouwing binnen de psychiatrie en psychotherapie. En zo wij dat niet voldoende herkennen breekt hij er in ieder geval een lans voor. Ondertussen, stelt Frankl in zijn 'Die Psychotherapie in der Praxis' van 1982,⁴ mag duidelijk geworden zijn, dat alleen een psychotherapie, die het aandurft boven de psychodynamiek en gedragsonderzoek uit te gaan en in de dimensie van de typisch menselijke fenomenen in te treden, in staat is de tekenen van de tijd te verstaan en antwoord te geven op de noden van de tijd. Dit is alleen mogelijk met een gerehumaniseerde psychotherapie. Het is duidelijk, dat wij, om de existentiële frustratie of zelfs een noögene neurose, zelfs maar te kunnen diagnosticeren, in de mens een wezen moeten zien dat - dankzij zijn mogelijkheid tot zelf-transcendentie - altijd op zoek is naar 'zin'. Wat echter niet de diagnose, maar de therapie betreft en weliswaar niet de therapie van de noögene, maar de therapie van de psychogene neurose, moeten wij, om alle mogelijkheden te benutten, op de niet minder menselijke mogelijkheid tot zelf-distantie teruggrijpen. Deze ontmoeten wij niet het minst in de vorm van zijn mogelijkheid tot humor.⁵

'Eine humane, eine humanisierte, eine rehumanisierte Psychotherapie setzt also voraus, daß wir die Selbst-

⁴ de vierde aangevulde editie van het oorspronkelijk in 1947 gepubliceerde werk

⁵ Freud schreef hierover ook een titel: 'Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten, Wien 1905

Transzendenz den Blick bekommen und die Selbst-Distanzierung in den Griff bekommen.⁶

Beide is evenwel niet mogelijk, als wij de mens als lid van de dierenwereld beschouwen. Want 'kein Tier schert sich um den Sinn des Lebens, und kein Tier kann lachen.' Frankl wil daarmee echter niet beweren, dat de mens alleen maar mens is en niet ook dier. De dimensie van de mens is tegenover de dimensie van het dier de hogere, wat betekent dat deze de lagere dimensie omvat. De vaststelling van het feit dat er specifiek menselijke 'fenomenen' aanwezig zijn in de mens en de gelijktijdige erkenning van sub-humane elementen zijn niet in tegenspraak met elkaar. Tussen het humane en het sub-humane is geen sprake van wederzijdse uitsluiting. Het is een 'Einschließlichkeits-verhältnis'.⁷ In de biologie spreken we toch ook over het animale zenuwstelsel (willekeurig of somatisch) - tegenover het autonome of vegetatieve zenuwstelsel - zonder dat hier per definitie gedacht hoeft te worden aan een 'biologisme', het gaat dan om functionaliteit en aanleg. Zo mag tijdens de analyse of deductie het onderzoeksobject, in casu 'de mens', niet gereduceerd worden. De wetenschapper dient, zoals gezegd, telkens de werkelijkheid in het oog te houden, die veel breder, hoger en dieper is, dan zijn onderzoeksveld.

Rehumanisering van de psychotherapie

De noodzaak tot een rehumanisering van de psychotherapie heeft voor Viktor Frankl alles te maken met de door hem ontwikkelde dimensionele ontologie. In de dimensionele ontologie gaat het om de 'drie-eenheid' van lichaam, psyche en geestelijke persoon, die voor Frankl samen de ene mens vormt. Als één van deze dimensies niet wordt 'meegenomen' in onze antropologische uitwerkingen, verworden de verschillende wetenschapsvelden tot '-ismen', zoals het biologisme en psychologisme. Frankl veroordeelt over het algemeen de -ismen als een vervalsing van de werkelijkheid. Nu beschouwt hij de vigerende antropologieën - zowel de filosofische als de toegepast-wetenschappelijke, zoals de medische - nogal eens als een vervalste antropologie en dus als een antropologisme in plaats van een antropologie. In zijn ogen moeten wij op onze schreden terugkeren als we een dergelijke drogreden aanhangen. Zolang we dat niet doen blijft het ons ontzegd 'eine wirkliche, wirklichkeitsgerechte

⁶ V.E. Frankl, Die Psychotherapie in der Praxis p.34

⁷ Ibid. p.34-35

Wesenslehre vom Menschen zu bieten. Mit der Sprengung einer immanentischen Betrachtungsweise, mit dem Einbeziehen der Transzendenz, vollzieht sie nämlich nur etwas nach, was im Wesen des Menschen selbst liegt.'

Dit betekent een ont-menselijking van de mens, die persoon is; het is eenzijdig en schiet hopeloos tekort. Kortom: de pseudo-wetenschappelijke '-ismen' betekenen een de-humanisering en deze behoeven een re-humanisering. Frankl richt zich concreet op de psychotherapie.

Umfeld, Umwelt en de verovering van de wereld

Wij weten dat de mens een 'weltoffenes Wesen' is, hij is 'aufgeschlossen auf Welt hin' - maar niet, zoals het dier 'eingeschlossen in je eine, je seine arteigene Umwelt.' In tegenstelling tot het tot zijn «Umwelt» veroordeelde dier 'heeft' de mens niet een «Umwelt» maar een «Welt», doorbreekt hij elke «Umwelt» tot die «Welt» - ja, overstijgt hij ook zelfs deze wereld, omdat hij deze tot op de «Überwelt» toe transcendeert. En deze transcendente wezenstrek in het wezen van de mens heeft zelfs de antropologie, de wezensleer van de mens, mee te voltrekken. Dit moet zij zichzelf beloven:

'den Menschen vom Menschen her restlos verstehen zu wollen. Nur dann, wenn sie auf dieses Unterfangen verzichtet, kann sie eine Anthropologie werden, mit der sich der Nihilismus aufheben läßt, und wird sie eine Anthropologie sein, auf der man einen Humanismus aufbauen kann.'

Oftewel:

'die Wesenslehre vom Menschen muß offen bleiben - offen auf Welt und auf Überwelt hin; sie muß die Tür zur Transzendenz offen halten. Durch die offene Tür aber fällt der Schatten des Absoluten.'⁸

De mens is volgens Frankl dus een wezen dat openstaat voor de wereld. Hierin onderscheidt hij zich van de dieren, die niet openstaan voor de wereld (*Welt*) maar gebonden zijn aan een omgeving (*Umwelt*), die specifiek is voor hun soort. Op andere plaatsen onderscheidt Frankl de

⁸ V.E. Frankl, Der Leidende Mensch, p.222

woorden 'Umwelt', als eigen aan de mens, en 'Umfeld', als eigen aan het dier. Deze omgeving, of 'Umwelt', heeft datgene in zich waardoor het dier instinctief wordt aangetrokken. Kenmerkend aspect van de menselijke existentie is nu juist om de grenzen die hem door de natuurlijke omgeving als *homo sapiens* worden gesteld te doorbreken. De mens strekt zich uit naar de wereld, hij bereikt en verovert haar een wereld, die vol is met andere wezens om te ontmoeten en mogelijkheden om zichzelf te verwerkelijken.

Deze visie is radicaal anders dan die van de motivatietheorieën die op het principe van de homeostasis gebaseerd zijn. Want zulke theorieën benaderen de mens als een gesloten systeem. Zij gaan ervan uit dat de meest fundamentele behoefte van de mens het bewaren of herstellen van een innerlijk evenwicht is, te bewerkstelligen door het verminderen van spanningen. In laatste instantie zou dit ook het doel zijn van het uitleven van drijven en bevredigen van behoeften.⁹

Eenzijdigheid of multidimensionaliteit

In onder andere zijn boek 'De onvoorwaardelijke mens', waarin Frankl zijn antropologische vooronderstellingen uitwerkt, zet hij het volgende uiteen: Hetgeen we in de lager gelegen dimensies 'vinden' is slechts geldig binnen diezelfde dimensies. Daarmee levert hij inhoudelijke kritiek op de Reflexologie van Pavlov en het Behaviorisme van Watson. Beide zijn eenzijdig. De gedragstherapie richt zich op het gedrag, niet op de persoon zelf. Gedrag is het product van leren, in de therapie wordt onaangepast gedrag afgeleerd en meer effectief gedrag aangeleerd.¹⁰ De mens wordt bepaald door mechanismen. Dezelfde kritiek van eenzijdigheid, maar inhoudelijk anders, levert Frankl op Freud's psychoanalyse. De psychoanalyse ziet de mens, in zijn ogen, als bepaald door natuurlijke (met name seksuele) drijven. Uiteindelijk is de mens dan het slachtoffer van instinct en normerende structuren (Es en Über-Ich). Het hoogste therapeutische doel is in de filosofie van psychoanalyse de homeostase, een spanningsloze toestand.¹¹ Ook Adler's

⁹ V.E. Frankl, *De wil zinvol te leven*, p.30

¹⁰ Gerald Corey, *Theory and practice of counseling and Psychotherapy*, Pacific Grove 1996, p.463-467

¹¹ "Freud was tenminste geniaal genoeg om begrip te tonen voor de dimensionale beperking van zijn theorie. Hij schrijft toch aan Ludwig Binswanger: 'Ich habe mich immer nur im Parterre und Souterrain des Gebäudes aufgehalten' (L. Binswanger, *Erinnerungen*

Individualpsychologie moet zich deze kritiek laten welgevalen. Wat betreft de systeemtherapie: deze richt zich op het gezinssysteem waarbinnen de persoon functioneert, daar ontstaat zijn disfunctioneren, aldus Frankl. De mens wordt bepaald door de positie die hij binnen het systeem inneemt.¹² Daar is het doel het gezinssysteem beter te laten functioneren. In Frankl's ogen vertegenwoordigen deze richtingen elk een vorm van reductionisme: het mens-zijn wordt teruggebracht tot een dimensie van het totale 'zijn'. De mens wordt teveel beschouwd als een product van erfelijkheid en/of milieu.¹³ Frankl verzet zich 'uit alle macht' tegen zo'n visie, omdat het mens-zijn nooit kan worden teruggebracht tot niet meer dan... Hij heeft zijn visie helder weergegeven in zijn "Zehn Thesen über die Person".¹⁴ Voor Frankl heeft wetenschap niet alleen het recht, maar ook de plicht om de multidimensionaliteit van de werkelijkheid tussen haakjes te zetten; delen van de werkelijkheid moeten systematisch worden afgedekt om de 'frequentie van het spectrum van de werkelijkheid' vast te stellen. De projectie van eenzijdigheid is daarom meer dan legitiem. Ze moet zelfs! 'Deduction, my dear dr.Watson!' Wetenschap vraagt om analyse.

'Wetenschappers moeten een fictie overeind houden, alsof je met een unidimensionale realiteit van doen zou hebben. Maar wetenschappers moeten niet vergeten wat ze doen, dat betekent: iedere wetenschapper moet zich bewust zijn van zijn 'deelbron'; zijn wetenschap moet verder dan die bron gebracht worden.'¹⁵

an Sigmund Freud, Francke, Bern, 1956, S.115). Frankl meende dat dit fundament evenwel goed genoeg was om een bovenbouw op te zetten. Uiteindelijk zou je het fundament dan niet meer zien - allen dat wat er opgezet is. Is Freud's Psychoanalyse daarmee dan toch de hoeksteen, die niet door de bouwlieden versmaad mag worden?!

¹² Gerald Corey, *Theory and practice of counseling and Psychotherapy*, Pacific Grove 1996, p.463-467

¹³ W.J.Maas, *Compendium Logotherapie en Existentele Analyse*, deel 1, Zwolle 1992, p.24

¹⁴ V.E. Frankl, *Logos und Existenz*, Wenen 1951, p.47-64

¹⁵ V.E. Frankl, *De onvoorwaardelijke mens*, p.65

Mens-zijn is mens 'in der Tat' zijn.

Mens-zijn is mens 'in der Tat' zijn. Dat is ook onderscheid met dierlijk-zijn. Een aantal vragen die hierbij te stellen zijn betreffen de volgende:

Kan zelfs een vegetatief bestaan mens-zijn betekenen? En zo ja, is dit dan hetzelfde als menswaardig zijn? Frankl zal overigens stellen dat dit inderdaad nog het geval is en wel op basis van de instellingswaarden. Waar meten we evenwel de humaniteit aan af? Is het uiteindelijk dan toch genetisch bepaald? Kan een dier al of niet mens-achtig zijn, zoals een aap mens-achtig kan zijn. Gedragingen van dieren kunnen aangeleerd en 'als mensen' zijn. En is ons menselijk gedrag ook grotendeels niet aangeleerd/gesocialiseerd en deels zelfs cultureel bepaald? Kan het dier ook menselijk zijn? En zo ja, kan het dier dat in dat geval alleen ten opzichte van een mens? In dat geval zou menselijkheid ook doel-ontleend zijn. Als we dit ontkennen, valt dan de term 'menswaardig' in ieder geval nog te verdedigen? Het enige dat het dier overigens werkelijk niet kan zijn is 'medemenselijk'. Dit is soort-gebonden aan de mens. Frankl laat zich evenwel niet rechtstreeks verleiden tot dit gedachtenspel.

Is het verschil tussen mens en dier dan ontologisch? Frankl gaat verder. Voor de mens geldt, dat hij in staat is om uit te stijgen boven het niveau van de somatische en fysische fenomenen, die zich respectievelijk voordoen in de biologische en in de psychologische dimensie, door een nieuwe dimensie te openen: de noölogische dimensie (ook wel: geestelijke dimensie). Het is deze dimensie waarin we de unieke menselijke eigenschappen moeten zoeken.¹⁶ Frankl wijst op zo'n uniek menselijke eigenschap: het Noö-psychisch antagonisme, de vaardigheid van de mens om zich van het psycho-fysieke te kunnen distantiëren.¹⁷ Door dit vermogen tot zelfdistantie onderscheidt de mens zich dus *wezenlijk* van het dier:

*Das Tier ist schon deshalb keine Person, weil es sich nicht über sich selbst stellen, sich gegenüberzustellen imstande ist.*¹⁸

En:

¹⁶ Ibid. p.19/20

¹⁷ V.E. Frankl, De onvoorwaardelijke mens, vertaald en bewerkt door dr.W.J. Maas, Zwolle 1996, p.88

¹⁸ V.E. Frankl, Logos und Existenz, Wenen 1951, p.63

'Sofern der Mensch ein im Wesen (also essentiell) geistiges Wesen ist (also über Physis und Psyche hinausgeht), ist Logos (Sinn) der objektive Aspekt und Existenz (das spezifisch Humane) der subjektive Aspekt solcher Geistigkeit.'¹⁹

Door de wezenlijke zelf-transcendentie van de mens worden de beide aspecten Logos en Existentie met elkaar verbonden. Frankl definieert dit als het 'Übersichselbsthinausweisen' op iets of op iemand - op een te vervullen doel of zin of op een te ontmoeten medemens, die immers in de ontmoeting pas naaste wordt.²⁰ In ieder geval is:

'menschliches Sein wirklich menschlich in dem Maße, in dem es im Dienst an einer Sache oder aber in der Liebe zu einer Person aufgeht'. Ja, es ließe sich sagen, daß der Mensch wirklich er selbst ist (und damit auch sich selbst verwirklicht) in dem Maße, in dem er- in der Hingabe an eine Aufgabe oder an seinen Partner- sich selbst übersieht und vergißt.²¹

Deze zelf-transcendentie van de menselijke existentie spiegelt zich op cognitief niveau in de vorm van de, sinds Brentano en Husserl gebruikte zogenaamde 'Intentionalität geistiger Akte'. Tegelijkertijd is deze

¹⁹ V.E. Frankl, Der Leidende Mensch, p.171

²⁰ רע - (re'a), in onze vertalingen 'naaste' (superlatief van 'nabij'). Kern is de ontmoeting - je komt de רע tegen, de רע is de 'medemens', maar niet per definitie de 'volksgeenoot' in Israël. Pinchas Lapide beschrijft in zijn boek 'Het bezit van de waarheid: het einde van de dialoog' (p.63 vv.): 'רע' betekent eigenlijk de 'jacht-vriend'. Diegene die jou wildvreemd kan zijn - er totaal anders uit ziet. Hij kan een Egyptenaar zijn, dus uit het volk van je ergste uitzuigers en vijanden, met wie je echter de jachtgrond moet delen, omdat er in de woestijn slechts kleine stukjes groen zijn en er maar heel weinig bronnen zijn. En die vreemdeling moet je liefhebben als jezelf, omdat hij weliswaar totaal anders is dan jij, maar jullie beiden zijn aangewezen op hetzelfde jachtterrein. Hij is degene die jou aangaat. Ook psychisch heb je met hem te maken; dat betekent dat hij op je weg komt, en wanneer dat het geval is, doet het er niet toe wie hij is, hij is tweevoeter en evenals jij een kind van God. De jachtvriend kan heel goed ook degene zijn die het verst van je afstaat, maar jullie hebben nu met elkaar te maken.

²¹ V.E. Frankl, Der Leidende Mensch, p.171

vaardigheid van de menselijke geest, boven de bewustzijns-immanente 'inhoud' tot een bewustzijns-transcendent 'voorwerp' (Gegenstand) naar voren gestoten, een kenteken, dat de menselijke geest als zodanig, als menselijke, kwalitatief van de psychische functie niet-menselijk leven onderscheidt. Het menselijke heeft een kwalitatief verschil in de wereld van levende wezens binnengebracht en dus niet slechts een gradueel. Nu gaat Frankl wel in op het boven gevoerde gedachtenspel. Als men stelt, dat aan te tonen valt, dat een chimpansee in een precies aan te geven constellatie iets kan presteren, wat wij als specifiek humaan definiëren, dat deze chimpansee ook dan niet voor dit ogenblik en voor de duur van de handeling als menselijk wezen te kwalificeren is.

De zorg om de zin in het bestaan

Het bezorgd-zijn om zoiets als de 'Sinnhaftigkeit menschlichen Daseins', ook de twijfel daaraan, ja zelfs de vertwijfeling aan het 'Dasein'²², ja zelfs het vertwijfeld zijn met het oog op een vermeende zinloosheid van het menselijk bestaan is nog altijd geen ziekelijke aangelegenheid, een pathologisch fenomeen. Voor een dergelijke opvatting moeten wij ons volgens Frankl hoeden in het klinische veld. Hij spreekt hier zelfs van een pathologisme en, zoals eerder genoemd, is een -isme voor Frankl gewoonlijk een kwalijke aangelegenheid en een vervalsing van de werkelijkheid. Juist de zorg om de zin in zijn bestaan onderscheidt de mens van het dier en tekent zijn eigenheid als mens. Een dier maakt zich daarom niet druk

'(...) und wir dürfen dieses Menschliche - mehr als dies: dieses Allermenschlichste am Menschen - nicht zu etwas bloß allzu Menschlichem machen, (...).'²³

Het voorgaande is positief in zichzelf, of kan in ieder geval neutraal genoemd worden, en biedt mogelijkheden en kansen. Toch komen met de mogelijkheden en de kansen ook de mogelijke problemen, zoals het

²² De filosofische term 'Dasein' is ontleend aan Martin Heidegger vanuit zijn 'Sein und Zeit'. Het woord 'Dasein' is eigenlijk onvertaalbaar in het Nederlands. 'Zijn' is te mager in z'n betekenis, daarvoor mist het teveel connotaties. Er-zijn is als werkvertaling misschien een bruikbare term, maar net als het woord Duitse woord 'überhaupt' kan ook 'Dasein' misschien beter onvertaald blijven.

²³ V.E. Frankl, Das Leiden am Sinnlosen Leben, p.78

Bijbelse oer-epos van de keuze in de hof van Eden de mens voor kennis van goed en kwaad stelt.

Als wij ons afvragen wat nu het existentiële vacuüm bewerkt en veroorzaakt, dan komen we tot de volgende verklaring, aldus Frankl: In tegenstelling tot het dier vertellen geen instincten en driften ons als mensen wat wij moeten doen. En in tegenstelling tot eerdere tijden zeggen vandaag de dag geen tradities meer aan de mens wat hij behoort te doen. 'Weder wissend, was er muß, noch wissend, was er soll, weiß er aber auch nicht mehr recht, was er eigentlich will.' En het gevolg is dat de mens alleen dat wil wat de anderen doen - dat is Conformisme - of, omgekeerd, de mens doet alleen dat wat de anderen willen - van hem willen. En dan hebben we Totalitarisme. Daarenboven hebben we ook nog een andere uiting van het existentiële vacuüm, een specifiek 'Neurotizismus', namelijk de "noögene neurose".²⁴

Ontologie, cogito en de geestelijke persoon

Fundamenteel is het onderscheid tussen mens en dier voor Frankl een ontologisch verschil. De mens is mens - los van hoe ontwikkeld het 'cogito' is; los van hoe menselijk dit wezen zich gedraagt. Zelfs is het onjuist te stellen dat de potentie tot mens-zijn aanwezig is in het biologische wezen homo sapiens. Het is ook onjuist te stellen dat de individuele mens zich ontwikkelt in zijn mens-zijn. Hetgeen hij ontwikkeld zijn vaardigheden, maar vaardigheden zijn niet ontologisch. Voor Viktor Frankl is er wel een zichtbaar worden van de geestelijke persoon. Bij de geboorte en zelfs daarvoor zijn het lichaam en de psyche al aanwijsbaar. Samen met de geestelijke persoon vormen zij de ene en ondeelbare mens. De geestelijke persoon wordt gaandeweg meer zichtbaar. En zonder dit op een of andere manier religieus te duiden, stelt Frankl dat de geestelijke persoon blijft, ook als het lichaam en de psyche al vergaan zijn.²⁵ In die lijn moet het volgende citaat beschouwd worden:

'Logotherapie stelt dat wat vergankelijk en van voorbijgaande aard is tevens de mogelijkheden zijn, de kansen om waarden te realiseren, de mogelijkheden om te scheppen, te ervaren, en

²⁴ V.E. Frankl, Psychotherapie in der Praxis, p.21

²⁵ Een verhelderend artikel van V.E. Frankl hierover vindt u in het Bulletin Logotherapie en Existentiële Analyse, jg.9/2, juni 1999 met de titel 'Tijd en Verantwoordelijkheid', (werkvertaling PH)

betekenisvol te lijden. Wanneer de mogelijkheden zijn gerealiseerd gaan deze niet meer voorbij, ze zijn gebeurd en zijn deel van het verleden - wat betekent dat ze bewaard blijven; niets kan ze veranderen, niets kan ze ongedaan maken. Zij blijven voor eeuwig.²⁶

Het zichtbaar worden van de geestelijke persoon gebeurt voor het eerst bijvoorbeeld in de eerste (glim)lach van de baby. Dat is een ontmoeting. Is dat dan niet geprojecteerd door de zielsgelukkige ouder? Nee, het is wezenlijk een ontmoetingsmoment. Is het wel bewust? Ja, maar dat is nog niet hetzelfde als 'gereflecteerd', wat het woord 'cogito' van Descartes in zich draagt. Toch begint hier iets, dat - mits de ontwikkeling van deze kleine mens zich gezond voortzet - zal leiden tot het kunnen onderscheiden van 'Ich' en 'Du' (Buber), waarbij de mens geleerd heeft - als vaardigheid - 'ik' te zeggen en door separatie en daarmee verbonden-angsten tot een geïndividueerd mens is geworden. Een nog verder strekkende ontwikkeling is de lijn van Immanuel Levinas, als hij spreekt over het kwetsbare aangezicht van de ander. Waarbij ik hier volsta met deze enkele opmerking.

Rehumanisering?

Frankl stelde in zijn tijd vast dat aan het de wezenlijk menselijke dimensie voorbijgegaan wordt in de verschillende psychotherapeutische richtingen. Het grootste deel van deze eeuw heeft de psychiatrie getracht de menselijke geest te interpreteren als een mechanisme, daarmee bleef de therapie bij psychische aandoeningen een techniek. Jaren terug schrijft Frankl dat hij meent dat deze tendens ten einde is gekomen.

'Thans beginnen zich aan de horizon de contouren af te tekenen van een gehumaniseerde psychiatrie, in plaats van een 'verpsychologiseerde' geneeskunde.'²⁷

Helaas moet gesteld worden dat dit slechts geldt voor een deel van de therapieën en dat in de meeste gevallen andere dan menswaardige mechanismen de keuzes in de GGZ bepalen.

Samenvatting

Het verschil tussen mens en dier is ten diepste ontologisch. Frankl verwoordt dat met zijn begrip de 'geestelijke persoon', of in het Duits 'geistige Person'. Dit begrip dient niet religieus of metafysisch begrepen te worden; misschien wel meta-theoretisch. In ieder geval heeft het alles te maken met transcendentie, maar dan ook hier weer niet religieus verstaan, echter slechts vanuit de mens zelf beredeneerd, die boven zichzelf moet uitstijgen om, weliswaar niet ontologisch mens te worden, maar wel zijn/haar menselijkheid in de werkelijkheid te (be)leven. In die transcendentie, waarin tevens blijkt dat de mens een wezen is die een Umwelt heeft, welke boven een Umfeld uitstijgt en zelfs de mogelijkheid heeft te denken in een categorie als Überwelt. Ook zo blijkt dat de mens niet wezenlijk anders is dan het dier, want het sub-humane van het dier is geïncorporeerd in het humane. Er is in de mens echter een 'meer'. Daarbij gebruikt Frankl de genoemde term 'geistige Person'.

Viktor E. Frankl ziet in de moderne psychotherapie, waarbij de moderne tijd begint met de Psychoanalyse van Sigmund Freud, een ont-menselijkende tendens. Hoewel in de literatuur niet uitgewerkt is een treffend voorbeeld ten onzent het geschil tussen prof.dr.J. Bastiaans, eerder hoogleraar psychiatrie aan de Rijksuniversiteit van Leiden en directeur van de Jelgersma-kliniek te Oegstgeest en prof.dr.V.E. Frankl betreffende de zogenaamde farmaco-therapieën. Bastiaans meende dat traumata als het KZ-syndroom daarmee adequaat behandeld kan worden; Frankl stelde zich daar bij hun ontmoeting in 1947 diametraal tegenover, zowel als psychiater als 'overlevende'. Voor Frankl is de mens op 'zin' georiënteerd, waarbij dit woord 'zin' verstaan moet worden vanuit de zinsnede 'Mens-zijn is mens *in der Tat* -zijn'.

De mens is een (zich) bewust (wordend) wezen; maakt keuzes; en is zo mens in-der-daad. Zo dient de mens dan ook menselijk en menswaardig behandeld te worden. Daarom klinkt Frankl's pleidooi voor een (re-) humanisering van de psychotherapie.

²⁶ Ibid. p.8

²⁷ V.E.Frankl, De zin van het bestaan, p.162/163